

Лісова Ю. О.,
Київський національний лінгвістичний університет

МЕТОДИКА ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ САМОТНОСТІ ПЕРСОНАЖА У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІЙ ПРОЗІ

У статті запропоновано методичну інтерпретацію стану самотності постмодерністського персонажа у рамках когнітивної лінгвістики. Дослідження спирається на теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона й теорію іконізму із застосуванням методів контекстуально-ситуативного, інтерпретаційного, семантичного аналізу.

Ключові слова: іконічність, концептуальна метафора, концептуальна лінія, символ.

В статье предложена методическая интерпретация состояния одиночества постмодернистского персонажа в рамках когнитивной лингвистики. Исследование основывается на теории концептуальной метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона и теории иконизма с использованием методов контекстуально-ситуативного, интерпретационного, семантического анализов.

Ключевые слова: иконичность, концептуальная метафора, концептуальная линия, символ.

The article deals with methodical interpretation of the state of postmodernist character's solitude within the framework of cognitive science. The research rests on G. Lakoff and M. Johnson's conceptual metaphor theory and iconism theory using methods of contextual-situational, interpretational, semantic analyses.

Key words: iconicity, conceptual metaphor, conceptual line, symbol.

Актуальність статті зумовлена антропоцентричним спрямуванням мовознавчих розвідок на дослідження когнітивних процесів при сприйнятті світу людиною та їх мовного втілення.

Мета полягає у здійсненні методичної інтерпретації лінгвокогнітивного аспекту стану самотності персонажа прози французького постмодернізму. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити критерії відбору мовного матеріалу на позначення стану самотності; 2) виокремити основні теорії, на які спирається дослідження; 3) відстежити тенденції лінгвокогнітивного ракурсу відображення стану самотності персонажа.

Об'єкт статті становлять мовні засоби втілення стану самотності персонажа у прозових творах представниць французького постмодернізму А. Гавальди й І. Френ.

Предметом пошуків виступають семантико-когнітивні репрезентації текстового відображення стану самотності персонажа.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше на матеріалі французької художньої прози проведено методику дослідження текстового відображення стану самотності персонажа з урахуванням лінгвокогнітивної перспективи.

Постановка загальної проблеми. У когнітивних дослідженнях увага приділяється лише ключовим компонентам національної культури, культурним домінантам [2, с. 140], таким явищам дійсності, що актуальні і важливі для певної культури, "головним одиницям картини світу, що мають значущість як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурної спільноти в цілому" [3, с. 5]. З огляду на це вважаємо стан самотності таким, що належить до універсальних концептів [5, с. 84], таких, як світ, воля, життя, любов, смерть, вічність, та є актуальним явищем дійсності.

Крім поняттєвої основи стан самотності наділений соціопсихокультурною частиною, що не лише мислиться, а й переживається носієм мови [9, с. 97], у нашому разі персонажем художнього твору.

Стан самотності персонажів постійно змінюється, поповнюється за рахунок нових концептуальних ознак, тому виявити усі засоби його вираження практично неможливо, що пояснюється фактом мінливості у свідомості авторок [4, с. 55].

Формування індивідуально-авторської картини світу уможливило звернення до всієї повноти досвіду людського буття, віддзеркаленого у творі. Тому аналіз літературного твору неможливий без урахування психологічних досліджень [там само, с. 56] та екскурсу у життєвий та творчий шлях представниць французької постмодерністської прози, що дає можливість більш повного розуміння смислового й концептуального навантаження їх творів.

Ураховуючи складність і багатоаспектність стану самотності персонажа, ми застосовуємо у роботі інтеграцію різних технік та прийомів для його дослідження.

На етапі суцільної вибірки фрагментів для аналізу виокремлено лексичні одиниці, які вербалізують образи та символи, що в основі означають самотність та супутні їй стани.

У нашому дослідженні ми спираємося на теорію концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона [13], у межах якої відбувається встановлення метафоричних образів. На цьому етапі враховувалися також такі текстові сигнали, як символи й іконічні сигнали, які можуть суміщатися і динамічно змінювати свій статус в ієрархії "іконічність <-> символічність" [11, с. 102].

Застосування методів контекстуально-ситуативного й інтерпретаційного аналізу у поєднанні із семантичним аналізом згідно словникових дефініцій уможливило виділення значущих текстових елементів.

На прикладі фрагмента роману А. Гавальди "Ensemble, c'est tout" ("Просто разом") простежимо один із моментів відображення стану самотності персонажа у французькій прозі постмодернізму: *Et puis elle avait son monde: son Gilbert, sa Nathalie et les petites à cajoler ... Alors que la Paulette, qu'est-ce qu'il lui restait à elle ? Rien. Rien de bon. Un mari mort, une traînée de fille et un gamin qui venait jamais la voir. Que des soucis, que des souvenirs comme un chapelet de petites misères ...* (Gavalda, EET, 14).

Уривок роману, запропонований нами для аналізу, представляє собою міркування героїні Івонни Карміно про життя своєї самотньої подруги у порівнянні зі своїм. Життя Івонни сповнене змісту й радості, оскільки у неї є сім'я, що тотожно цілому світові (*elle avait son monde*), – Жільбер, Наталі, улюблені внуки (*son Gilbert, sa Nathalie et les petites à cajoler*). Присвійні займенники *son, sa*, ужиті з іменами рідних людей, сприяють інтимізації та демонструють, наскільки дорогими вони є для героїні. У запитанні, адресованому самій собі, присутня жалість і неможливість допомогти: “А що, врешті-решт, мала Полетта?” Відповідь коротка й невтішна – *Rien. Rien de bon* (“Нічого. Нічого доброго”). Лексичні одиниці *un mari, une fille, un gamin*, імплікуючи тематичну лінію родина, повинні були б утілювати щасливу жінку. Але яскраві епітети свідчать про протилежне – *un mari mort* (“покійний чоловік”), *une traînée de fille* (“дочка-шльондра”), *un gamin qui venait jamais la voir* (“онук, який ніколи не відвідував”) імплікують концептуальні лінії вдівство, покинутість. Турботи й спогади як суцільні негаразди (*Que des soucis, que des souvenirs comme un chapelet de petites misères*) додають ще більше драматизму ситуації. Різке протиставлення двох світів – світу Івонни, сповненого любові й радості, й порожнього світу Полетти – помітне на усіх рівнях: лексичному, синтаксичному, композиційному. Лексичний рівень зобразимо таким чином: *son monde: son Gilbert, sa Nathalie et les petites à cajoler ≠ Rien. Rien de bon: un mari mort, une traînée de fille, un gamin qui venait jamais la voir* ⇒ родина ≠ самотність. Синтаксичний рівень характеризується уживанням трикрапки як елементом підготовки до переходу в інший світ. На композиційному рівні життя Івонни зображене простим реченням з однорідними додатками у якості поступового переліку дорогих для неї людей, що схематично нагадує пряму лінію або плавну хвилю. Життя Полетти описане у п'яти різнорідних за своєю конструкцією реченнях, серед яких риторичне запитання, неповне речення, еліпс, емоційно забарвлене незакінчене речення. У разі із описом життя останньої героїні подання матеріалу можна уявити у вигляді рваного ритму або кривої. Зазначені характеристики смислового навантаження характеризуються *іконічністю*, як однією із універсальних семіотичних домінант мовного знаку [1; 2], і притаманні, в основному, постмодерністській прозі. В основі принципу іконічності лежить відображуваність у мові відповідність між уявленням про світ і репрезентацією цього уявлення на мовному рівні [6, с. 78], що може бути виражено у вигляді літер, пунктуації, мелодійних метафор, гри простором, порядком слів, повтором, ритмом.

Оскільки “вдівство” і “покинутість” входять до переліку спектру проявів стану самотності, характеризуючись, як негативні стани, на основі концептуальних ліній вдівство, покинутість та іконічних текстових сигналів реконструюємо концептуальну метафору самотність є страждання. Таку метафору відносимо до онтологічних концептуальних метафор із негативним вектором оцінки.

Виходячи із моделі “іконічність <-> символічність”, зосереджуємо увагу на взаємозв'язку понять “простір” і “самотність” відповідно до концептуальної метафори стан є вмістиче / контейнер. Згідно з цією метафорою самотність як стан завжди має місце у певному просторі, а простір, у свою чергу, впливає і віддзеркалює самотнього персонажа.

Просторова множинність уможливорює вивчення психоемоційного стану самотності персонажів у прозових творах постмодернізму.

Услід за О. С. Кубряковою, розглядаємо простір як величину із таким описом: загальне уявлення про цілісне утворення між небом і землею, яке піддається спостереженню та дотику (має чуттєву основу), частиною якого себе відчуває сама людина й усередині якого вона відносно вільно переміщується [7, с. 466].

Деталі інтер'єру відіграють значну роль при актуалізації стану самотності персонажів, можуть нести символічне значення, як у такому уривку: [...] *avec sa posture fatiguée, adossée à la console, le bras pendant, les yeux baissés sur la maquette du paquebot, il avait l'air un peu emprunté. Si bien qu'histoire de briser la glace, de dire quelque chose – histoire aussi, il faut bien l'admettre, d'oublier le bruit qui s'obstinait –, Juliet s'est vue pointer l'index vers le navire et a lâché : “ C'est une maquette ancienne ? ”*

Le métal du navire était patiné, écaillé ici et là ; la réponse allait de soi. Steiner releva aussitôt la tête et sourit : “C'est un souvenir de famille. J'y tiens beaucoup” (Frain, HF, 94-95). Об'єкт нашого зацікавлення становить макет корабля, який виконує роль сильного і різнобічного текстового актуалізатора [8, с. 119]. Як символічна деталь корабель експлікує та інтенсифікує стан самотності, наскрізним повтором пронизуючи текст [там само]. Для більш чіткої конкретизації наведемо фрагмент, який пояснює вищевказаний: [...] *Steiner avait l'air de traîner mille vies après soi, mille existences inconnues, indéchiffrables, où elle n'avait pas eu sa place, des dynasties, des deuils, des mariages, des naissances, des héritages, des fêtes, des tombes, des greniers, des parfums, de la chaleur, des océans, des plages, des fortunes de mer ; et surtout de l'argent, des monceaux d'argent. Jusqu'à cet échouage, là, sous cette lampe à l'abat-jour jaunâtre. Jusqu'à cette solitude* (Frain, HF, 129).

У межах одного речення співіснує одразу кілька можливих світів (термін Г. В. Лейбніца) як множина станів справ [15]. Ключові семантичні одиниці *des dynasties, des deuils, des mariages, des naissances* імплікують тематичну лінію сім'я, *la chaleur, des océans, des plages, des fortunes de mer* – подорож, *l'argent, des monceaux d'argent* – статки. Названі тематичні лінії – головні цінності у житті людини, наявність яких забезпечує щасливе й заможне існування. Детальний перелік благ й різке закінчення еліптичними реченнями, що посилюють динамічність попередньої фрази, напруженість зміни місця створюють ефект хвилі. Штайнер, отримавши усе, перебуваючи на гребені хвилі, раптово втрачає це, що пояснює лексема *échouage* n. m. “ le fait d'échouer, de s'échouer ” [14]. Хвиля розбивається об берег – розбивається й безтурботне життя героя. Убогий елемент інтер'єру – лампа з жовтуватим абажуром (*lampe à l'abat-jour jaunâtre*) як маркер просторовості – підсумок безтурботного життя, крах мрій, відчай і самотність. Відтак, контекстуально реконструюється концептуальна метафора життя є корабель.

Корабель символізує Землю, що рухається у безмежному океані Космосу [12, с. 237]. У нашому разі Штайнер – немов корабель, викинутий у суворе життя із комфортних умов. На втому від існуючого порядку речей вказують такі маркери фізичного стану персонажа: *sa posture fatiguée* (“втомлена поза”), *adossée à la console*

(“притулений до консолі”), *le bras pendant* (“звисаюча рука”), *l’air un peu emprunté* (“трохи вимушений вигляд”). З іншого боку, це символ житла, організованого для проживання в екстремальних умовах. Такими умовами для тридцятидворічного чоловіка є спільне проживання із заможною, але поважного віку жінкою. Ця обставина зовсім не відповідає прагненням й уподобанням Штайнера. Як металевий корпус макету корабля покритися патиною (*le métal du navire était patiné*) та полущився (*écaillé ici et là*), так відчуває себе і Штайнер. Його фізичний і моральний стани проектується на оточуючий простір та деталі інтер’єру (напр. *lampe à l’abat-jour jaunâtre*). Старенький, непривабливого вигляду макет – єдиний спогад про родину, яким дуже дорожить герой (*C’est un souvenir de famille. J’y tiens beaucoup*).

Обрана нами комплексна методика аналізу використовується диференційовано і дозволяє врахувати специфіку стану самотності персонажа як амбівалентного стану у прозі представниць французького постмодернізму.

Подальший аналіз уможливить дослідження лінгвопрагматичного аспекту психоемоційного стану самотності, що розкриє інтертекстуальний рівень і явище гендерної стилізації.

Література:

1. Воробійова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробійова // Мова. Людини. Світ : До 70-річчя професора М. Кочергана : [зб. наук. ст. / відп. ред. О. О. Тараненко]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 72-86.
2. Денисова С. Л. Интроспекция во внутренний мир персонажа средствами сравнения / С. Л. Денисова // Вестник Пятигорского гос. лингв. ун-та. – Пятигорск, 2009. – № 2. – С. 73-76.
3. Иванова И. В. Концептуальная метафора как средство формирования образа политического деятеля в англоязычной прессе : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : 10. 02. 04 “Германские языки” / И. В. Иванова. – М., 2004. – 24 с.
4. Кагановська О. М. Лінгвофілософський підхід до проблеми текстових концептів : теорія Г. Гійома крізь призму семантики “можливих світів” / О. М. Кагановська // Вісник КНЛУ. – Серія Філологія. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – Т. 12, № 1. – С. 50-56.
5. Кожина Н. А. Способы экспрессии в заглавиях художественных текстов / Н. А. Кожина // Проблемы экспрессивной стилистики : [сб. ст. / отв. ред. Т. Г. Хазагеров] ; Ростовск. гос. ун-т им. М. А. Сулолова. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовск. ун-та, 1987. – С. 111-116.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / [сост. : Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) / Е. С. Кубрякова // Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН : Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
8. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / Валерия Андреевна Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
9. Кучер З. І. Проблема відчуження особистості в творчості Ф. Дюрренматта / З. І. Кучер // Гуманітарний вісник. Серія : Проблеми сучасної світової літератури. – 2008. – № 12. – Т. 1. – С. 75-77.
10. Лав Н. Когниция и языковой миф / Н. Лав // Studia Linguistica Cognitiva. – Вып. 1. Язык и познание : методологические проблемы и перспективы. – М. : Гнозис, 2006. – С. 105-134.
11. Сигал К. Я. Проблема иконичности в языке / К. Я. Сигал // Вопросы языкознания. – Москва : “Наука”, 1997. – Вып. 6. – С. 100-120.
12. Шейнина Е. Я. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : АСТ; Харьков: Торсинг, 2007. – 591 с.
13. Lakoff G. *Metaphors We Live By* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
14. Le Robert Micro Poche 1. Dictionnaire de la langue française / [sous la direction de A. Rey]. – P. : Dictionnaires Le Robert, 1992. – 1448 p.
15. Ryan M.-L. Possible-worlds theory [Електронний ресурс] / M.-L. Ryan // Routledge Encyclopedia of Narrative. – Режим доступу : <http://lamar.colocstate.edu/~pwryan>. – Назва з титул. екрану.

Джерела ілюстративного матеріалу:

Frain, HF : Frain I. *L’homme fatal* / I. Frain. – P. : Librairie Arthème Fayard, 1995. – 396 p.

Gavaldà, EET : Gavaldà A. *Ensemble, c’est tout* / A. Gavaldà. – P. : J’ai lu, 2004. – 576 p.